

MOLNÁR MIKLÓS: KATONA JÓZSEF

Művelt Nép Könyvkiadó. 1952. Nagy Magyar Írók.

Katona József Válogatott művei. Molnár Miklós válogatásában és bevezetőjével, sajtó alá rendezte Solt Andor. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1953. Magyar Klasszikusok.

A felszabadulás után irodalomtörténet-írásunk legfontosabb feladatai közé tartozott, hogy Katona Józsefnek és remekművének, a múltban sokat méltatott és vitatott, de a tankönyvekben meghamisított képét tisztázza és a maga igazságában rajzolja meg.

A felszabadulás utáni, különösen az egyes Nemzeti Színház-i felújításokkal kapcsolatos Katona-irodalom számottevő. Az új értékelést, Waldapfel Józsefnek a *Bánk bán* 1945-ös kiadásához (Budapest Kiadó Új Könyvtár 1. sz.) írt bevezetője és jegyzetei, valamint egyetemi előadásai (1949–50) kezdték meg, fontosabb állomásai a Szabad Nép cikkei (Waldapfel József: *Katona József*. 1950. IV. 16. M. F.: *Bánk bán*. 1951. VI. 10. Méray—Fekete: *A Bánk bán előadása*. 1951. VI. 13.) és Gyárfás Miklós: *Dramaturgiai jegyzetek a Bánk bánhoz* c. tanulmánya (Csillag, 1951. május)¹. Az utóbbi két évben Molnár Miklós foglalkozott a kérdéssel, két, a szélesebb közönségnek szánt kiadványban: A Nagy Magyar Írók, és a Magyar Klasszikusok egy-egy kötetében, illetve bevezetőjében.

Molnár Miklós munkája során gondosan figyelembe veszi az előző hatalmas kutatást és a felszabadulás utáni értékelések eredményeit, felhasználja, illetve vitatkozik azokkal. Gondos előkészítő munkája, számos új gondolata, értelmezése gyümölcsöző sikertel lenyeges kérdéseiben igaz, és csaknem teljesen kielégítő Bánk bán értelmezést adnia. Bánk értelmezést, mert ez áll tanulmányainak középpontjában és mögötte erősen háttérbe szorúlnak Katona egyéb művei, valamint életének nem egy kérdése. Mindkét munkájában röviden ismerteti az író életét és ugyancsak igen röviden vázolja a marxista történet és irodalomtörténet, főképp Révai József Kölcsey-tanulmánya alapján a kor gazdasági, politikai és irodalmi helyzetét. Katona és főműve történelmi elhelyezése tekintetében helyesen állapítja meg, hogy Katona a korában egyetlen helyes úton, a nyelvi és irodalmi újjászületés útján indul el, és akarta előre vinni a magyarság fejlődését. Megállapítja, hogy Katona és műve, bár a reformkorig hatás nélkül kallódik, s nem vesz részt a fejlődésben,

mégis a kor legnagyobb eszmei és költői eredménye egy olyan műfajban, amelyben sem közvetlen elődje, vagy folytatója nem volt, s amelynek mégis maig legkiemelkedőbb eredménye. Az ezután szükségképp felvetődő kérdésre: mi magyarázza ezt? csak általánosságban mozgó, bár általában igaz választ ad. A kor sajátos drámai formát kívánó, de a fejlődést megnehezítő, a Katona képviselte költői irányzat kibontakozását megakadályozó, nagy ellentmondásaira, tragikus konfliktusaira utal, és hangsúlyozza: »A nemzet szabadságküzdelemnek a bomló feudalizmus bírálatával egybeszótt programját csak olyan író szolgáltathatta meg, aki már nem állt a rendi ideológiai befolyása alatt, aki ha nem is teljes tudatossággal — már a polgári értelmiség és a »polgári nemes-ség« képviselője» (*Katona József*, 15—16. 11). Ezt a választ Molnár Miklós nem bontja ki, nem részletezi, sőt későbbi Magyar Klasszikusok bevezetőjében már fel sem említi. Igaz, a korábbi kutatás épp e téren hagyta még mindig a legnagyobb hiányokat, s a nagyközönségnek szánt írók nem alkalmasak ilyen természetű felvetésekre — a Waldapfel József könyve² és ismert tanulmányai nyitotta úton azonban tovább lehet menni, sőt a további kutatásnak tovább is kell menni. Az e téren végzett munka nélkül — s a terjedelem béklyóitól szorítva — Molnár Miklós is tanulmányaiban belesik abba a régebbi hibába, hogy figyelve szinte kizárólag a *Bánk bánra* irányul. Első tanulmányában — helyesen — még többet írt más kérdésről, bár a legtöbb teret itt is a Bánk bánra szánta. A Magyar Klasszikusok bevezetőjében azonban már érezhetőbb a hiány, főképp, mert a kötet közli a *Ziska* drámákat, a *Jeruzsálem pusztulását*, a *Rózsát*, két dramaturgiai írását és válogatott verseit.

A történeti drámákról írottak mindkét tanulmányban új és figyelemreméltó vonásokat emelik ki. Különösen érdekes Ziska alakjának, szinte írója akaratától független fejlődésének megvilágítása. A Magyar Klasszikusok bevezetőjének idevonatkozó részei jól készítik elő a *Bánk bán* tárgyalását, nem adnak azonban elég segítséget az olvasónak a Bánk bánon kívül közölt művek

¹ Az 1948-ban kiadott rendezőpéldány (Budapest. A Magyar Művészeti Tanács kiadása) nem ad újat a kérdéshez, sőt Waldapfel 1945-ös eredményeit sem veszi figyelembe.

² *Katona József*. Budapest. 1942. Magyar Írók.

teljes megértéséhez. Különösen hiányzik ez a *bevezetés a Rózsa*, a versek és a tanulmányok elől. A versek problematikájának és Katona történeti művei tanulságainak figyelembevétel, megismertetése — mint erről még szó lesz — hiányzik a Bánk értelmezéséből is.

Mindkét tanulmány legjáva a *Bánk bán* eszméjének, jellemeinek elemzése, történeti értelmezése. A tragédiát nem elvont esztétikai kategóriákból kiindulva, hanem Katona korának gazdasági és politikai viszonyainak összefüggésében vizsgálja. Főproblémája az, hogyan tükrözi a reformkor előtti magyar társadalom kérdéseit és milyen feleletet ad azokra. Ez a helyes álláspont tette lehetővé, hogy pszichológizálás nélkül, de a jellemrajzok lélektani szépségein keresztül is fejtsse ki a tragédia értékét. Mindkét tanulmányában a főfigyelmet jellemek értelmezésére, kapcsolatainak megmutatására fordítja és háttérben tartja a szorosabban dramaturgiai, drámatechnikai vizsgálatot. Az e célra szánt néhány lap igen szépen fejt ki a konfliktus helyzeteken keresztül való kifejlődését (*Katona József* 31—38. ll.), amelyet a második tanulmány kiegészít akkor, amikor arra mutat rá, hogy a szerkezet előrevívó, illetve késleltető mozzanatainak tartalma és funkciója a reformkor előtti társadalom sajátos átmeneti jellegének felelnek meg. (Magyar Klasszikusok. Bevezető XIX, XX, XXII—XXIII. 11.) Mindkét méltatás rámutat, hogy a szerkezet épp azért kiváló, mert az eszméből fakad és azt segít kibontani. A jellemek szövetének felbontásában Molnár Miklós helyesen támaszkodik a Bánk-kritika és értelmezés demokratikus hagyományaira. Ennek két sarkpontja Gertrudis, illetve Tiborc értékelése. Gertrudis és köre ábrázolásával és leleplezésével a Habsburg-udvart, az elnyomó idegen uralmat támadja Katona. Helyesen ismerte ezt fel a korabeli cenzura és a későbbi előadások közönsége is. Gertrudis, Ottó és Biberach jellemrajzát világosan és teljes bonyolultságukban rajzolja meg Molnár Miklós. Az olvasók számára érthetővé, a mai drámaírók számára példamutatóvá teszi megformálásukat. Helyesen állapítja meg, hogy Gertrudis nem volt és nem lehetett ártatlan Katona szemében. Bizonyítja ezt az Előversengéstől kezdve a teljes dráma; s maga Bánk sem hihette ártatlannak, hisz tanuja volt annak, mit mások tagadtak. S ha mégis a drámában a közismerten igazmondó haldoklók esküsznek a királynő ártatlanságára, s Katona álomporral menti fel Melinda elcsábítása perceinek tudatától, ez csak a cenzura kényszerítő bélyeői miatt történt.

Bánk köréből három jellemet emel ki Molnár Miklós: Bánkot, Melindát és Tiborcot.

Utóbbi alakjának értelmezése volt mindig a legkevésbé vitatott, ha talán a legkevésbé engedték is meg a helyes értelmezés előadását. Molnár Miklós — Gyárfás Miklós és Waldapfel József idézett írásai felhasználásával — világosan mutatja meg, hogy Tiborc az eredeti tőkefelhalmozás folyamatában földjétől megfosztott, a teljes koldus-sorba került parasztok panaszáinak megszólaltatója, a dráma szerkezetében pedig Bánk fejlődésének, döntő elhatározásának legfőbb indítékait adja meg, azt a tudatot, hogy az egész nép, az egész országot »tápláló« »polgártársak« nevében lép fel Gertrudis ellen. Kár, hogy Tiborc V. felvonásbeli szerepét nem veszi elemzés alá. Ez még jobban megerősítené a tragédia végkifejlődésének teljes értelmezését. Helyesen írja Molnár, miszerint Tiborc alakja világít rá legjobban arra, hogy Katona nem érthető meg a »közneemesi« kategória segítségével, hanem azon messze túl előremutató világnézetet és művészi világméretet tételez fel.

Melinda alakjának elemzése a tanulmányok legszebb részei közé tartoznak. Igen meggyőzően kapcsolja össze alakját a polgári átalakulás korának egyes drámai művei (Lessing, Schiller stb.) hasonló alakjaival és mutatja meg azoktól való eltérését is. A legmegragadóbb azonban az, ahogy Melinda és Bánk szerepében az új erkölcs megjelenését, diadalát mutatja fel.

Bánk alakja Katona-korabeli típusának megkeresésével Molnár Miklós igen értékes munkát végzett. Két tanulmánya fejlődést mutat. A másodikban adott Bánk-arckép teljesebb, következetesebb és igazabb. A XIX. század eleji, »a bécsi udvart gyűlölő, az osztályán túl már egész hazája sorsáért aggódo felvilágosult haladó neimes« (*Válogatott Művek*. Bevezető. XXIV. 1.) típusának látja Bánkot, »azokkal a korlátokkal, ahogyan a század elején az ideális hazafit egyáltalán el lehetett képzelni, s a XIII. századba visszavetítve meg lehetett rajzolni« (u. o.). Épp e korlátok többségének áttörése, amelyet Katona szükségyszerűnek mutat be, az, ami Bánkot legalkalmasabbá teszi a fő mondani-
való kifejezésére. Le kell győznie osztálya konzervativizmusát, loyaltását, múltjának gátló tényezőit. Ezen az úton jellemének ereje, egész hazájának gondja viszi előre, a szenvedélyességétől meghatározott erővel. Igen világosan mutatja meg Molnár Miklós, hogy Bánkot egyéni sérelem és a haza sérelmeinek egybeforrása, együttes hatása juttatja el a végső elhatározásig. Bánk azonban végig egyik lábával a feudalizmus, a másikkal a nemzeti függetlenség talaján áll. E kettőség adja meg fejlődése késleltetésének okait, ezt kell figyelembe venni bukásának vizsgálatakor. Útja egy korlátainak túllépését jelentő tettig vezet, majd azok újból jelent-

keznek és érvényesülnek. Helyesen emeli ki Molnár Miklós, hogy ez úton belül rendkívül előremutató — saját fejlődésén túlmutató — viszonya Tiborhoz, amely a patriárkális kapcsolat helyett, újfajta eszmei szövetséget jelent s amely — mint már volt szó róla — forradalmi tettig vezet. Olyan tettig, melyet Bánk korábban elítélt és elkövetése után ismét jelentkeznek belső ellentmondásai, megrendítik, majd Melinda halálával együtt összeomlását okozzák.

Igen, ez Bánk alakja és útja. De mért ilyen Bánk, miért látja olyannak Katona, akit nem tud nagy politikai igazsága átlendíteni osztálya erkölcsi korlátain, miért vádolja magát Petur szavaival alattomos gyilkosnak?

Molnár Miklós erre azt a választ adja, hogy Bánk bukásában Katona zsenialitása és korlátai is megnyilvánulnak. A bukás bírálata Bánk magánosan végrehajtott zsar-nok-gyilkossága felett és illúzió — megtört, de még élő illúzió a felvilágosodott abszolutizmussal szemben. E kettősség teremti meg a kettős nyugalmi helyzetet az egyaránt vesztes és nyertes Bánk és Endre között. Katonát e helyzet igenlő ábrázolására kora s maga látásának korlátai, a forradalommal szembeni kételyei vezették. Molnár Miklós utal erre. (i. m. XXXV. 1.) Igyekszik azonban úgy megfogalmazni ezt a kérdést, hogy ismételtlen hangsúlyozni tudja, Katona nem vetette el teljesen a forradalmi utat (u. o.). Igaz, helyes kiemelni Katona látásának előrehaladottságát, forradalmi újdonságát, Bánk jellemében és bukásában azonban ugyanúgy az erőszakos tett bírálatait kell látnunk, mint ahogy Bánk III—IV. felvonás-beli fejlődésében annak szükségességét kellett felismernünk.

Világosan meg kell tehát fogalmazni — Waldapfel József egyetemi előadásain meg is teszi —: Bánk bukásához hozzátartozik sőt alapvető tényezője Katona tragikus élet- és történelem-szemlélete. Oka, a helyzet ellentmondásainak, feszültségének kortársainál teljesebb, mélyebb meglátása, ugyanakkor az ellentétek kibontakozása még kezdetén van ahhoz, hogy világosan, sőt egyáltalán meglátható — és nemcsak megérezhető — legyen a kibontakozás útja. Pontosabban a nem látott, de Katona által zseniálisan megképzett, vizionált, a szükségszerűnek ábrázolt út: az erőszakos tett útja nem látszott kibontakozásnak. Ezért nem sok hittel, de visszatér iskolai eszményéhez a jó, megfontolt önfeláldozó uralkodóhoz — aki azonban csak magyar lehet — és eképp a nemzeti önállóság, a »magyar haza« megmentett ideáljának amennyire lehet felemelő képével zárja tragédiáját.

Igy adja meg a Bánk bán tragikumának indítékát, lényegét és korlátait Katona életének és korának valósága.

A drámában magában ez csak jellemek sorsán át tükröződhet. Endre alakja világosan beszél. Nem ilyen könnyű a helyzet Bánk esetében. Katonának meg kellett teremteni Bánknak a nemcsak általános vonásokat hordozó, de egyéni vonásokat is viselő Bánknak sorsát. Ezért csinált a cenzúra miatti megalkuvás szükségéből erényt (vagy használta fel a tragikus szükségletet a cenzúra menlevelelnek megszerzésére is?) és megfogalmazta a királyné bizonyos fokú — az álomital miatt a tettben való — ártatlanságát, ezért Melinda halálát. Így bukik jobban Bánk a magánember, mint az államférfi, a magánember miatt az államférfi. Innen az ellentét Bánk politikai igazának töretlensége és lelkenek megtörése között, melyet a mai olvasó, néző és kritikus kielégítetlenül fogad, helytelenít. Ez a tragédia hiányossága. — Igen, van hiánya legremekebb drámánknak is, mégis remekmű, és az is marad.

A mindenkori előadás feladata az, hogy ezt a hiányosságot a közönség és a művészek egyre fejlődő művészete és tudata erejével feloldja, eltüntesse. A jelenben kiváló megoldás az, amely a végső jelenetben újra hangsúlyt ad Tiborcnak, szavára készíti a királyt kegyelemadásra, és rátámaszkodva vezeti el a megtört Bánkot. Így történelmünk és irodalmunk szívünkhez oly közelálló hőse — s vele Katona — a tragédiában hozzánk legközelebb álló ember, népünk művészi ősapja vállára borulva nemcsak egy komor teremből kivezető fényes ajtóba, de az öröklet kapujába lép.

Molnár Miklós tanulmányaiban többször vitatkozik korábbi véleményekkel. Ezek a viták helyes eredményeket hoznak. Mégis két hiányosság illetve, hiba származik a viták miatt szükségképpen marasztalják el Bánkot. A válogatott művek bevezetőjében Arany Jánossal vitatkozik azon, mennyire okozza Bánk bukását Gertrudis »ártatlansága«. Ha igazat adunk is Molnárnak, helytelennek kell azt tekinteni, hogy még hosszan vitatkozik Arany egyetlen tételével, mindössze a jegyzetek fél mondata ismeri el, hogy a Bánk bán értelmezésében máig Arany János az alapvető és maga Molnár Miklós is rá épít.

Helyesen vitatkozik Molnár Petur bán forradalmiságának túlértékelőivel, azokkal, akik hozzá képest marasztalják el Bánkot. Emiatt azonban elhanyagolja Petur alakját és nem fejt ki annak erejét, szépségét, hazafiságának igazságait és teljes drámai funkcióját.

Mindkét vizsgált tanulmány népszerűsítő, bevezető írásnak készült. Ennek a Bánk

bán elemzésen kívül igen jól meg is felelnek. (A bevezető tárgyi hiányosságairól már volt szó.) A Bánk bán elemzések, főleg a *Válogott Művek* bevezetője kissé nehezek bevezetőnek. Feltételezik a mű alapos ismeretét. Nem bevezetés, magyarázat, elemzés jellegűek.

Végül a *Válogott Művek* jegyzeteiről, a szöveg gondozásáról kell elmondani, hogy igen nagy örömmel üdvözölhetjük Solt Andor alapos, körültekintő, lelkiismeretes munkáját, amely a tárgyismeretek terén gazdag segítséget nyújt az egyes művek megértéséhez, és jó kiindulópontot ad a mélyebb tanulmányokhoz is. Aprólékoskodás volna néhány név-, vagy szómagyarázat felvételének vagy

fel nem vételének vitatása. Kár azonban, hogy csupán a *Rózsa* és a versek jegyzeteiben veszi tudomásul azt a jegyzetekre háruló feladatot, hogy a bevezető csak a *Bánk bán*t elemzi részletesen, s a többi műveknél közölni kell azokat a szükséges fejtegetéseket, elemzéseket, amelyek a tárgyi magyarázatokon kívül is segítik az egyes művek teljesebb megértését, Katona életében és a magyar irodalom fejlődésében való elhelyezését.

Molnár Miklós tanulmányai és Katona József *Válogott Műveinek* kiadása igen értékes hozzájárulást jelentenek Katona József és művei széleskörű megismertetéséhez, helyes értékelésük kialakításához.

Debreczeni Ferenc

JEAN FRÉVILLE: ZOLA SEMEUR D'ORAGES

Paris, 1952. Édition Sociale, 164. l.

Zola neve és életműve, egyes művei megjelenésétől egészen napjainkig, éles vitákat, heves tiltakozást keltettek. A hivatalos reakciós kritika és irodalomtörténet az író kitagadta a francia irodalomból. Elutasító álláspontjuk megszóvegezése azonban bizonyos mértékig fényt derít tiltakozásuk okára. Des Granges így ír róla: »Zola csak azt emelte ki a valóságból, ami a legszomorúbb és gyakran a leggyalázatosabb.« (Des Granges: Précis de littérature française. Paris, 1945. 440. p.) Egy másik irodalomtörténeti kézikönyv e szavakkal jellemzi az író: »Zola az emberi természet legalacsonyabb ösztöneinek ábrázolója, képtelen egy valóban élő alakot bemutatni, és csak a felbőszült tömegről tud írni.« (R. Doumic: Histoire de la littérature française. Paris, 1915. 568. p.) Az 1949-es Kleber Haedens irodalomtörténete már nem is indokol, csak kijelenti, hogy »a jövő nagyon kemény lesz Zola számára... tákolmányai egyre inkább olvashatatlanokká válnak...« (Une histoire de la littérature française. Paris, 1949. 379. p.) Az egyhangú tiltakozás világosan mutatja, hogy a zolai életmű tartalma, kora társadalmi visszasságainak, a burzsoá társadalom »leggyalázatosabb« vonásainak bemutatása bősztette fel a burzsoa társadalmat védelmező irodalomtörténeteket.

Míg az uralkodóosztály és kritikusai viharosan tiltakoztak Zola művei ellen, addig a haladó erők benne látták a reakció könyörtelen leleplezőjét. Zola életműve, saját

szemlélete, azonban a naturalizmus miatt, sok problémát adott, ami az egész Zola-kérdést »kényes kérdéssé«, megoldandó problémává tette. Az író halálának ötvenedik évfordulója alkalmat nyújtott a francia marxista kritikusoknak, hogy behatóan foglalkozzanak életművével és részletes elemzésekkel rajzolják meg helyét a francia irodalomban. Az *Europe* című folyóirat 1952 november-decemberi kettős számát teljes egészében a nagy író életművét és életét elemző tanulmányoknak szentelte, a *La Pensée* számaiban több Zola-tanulmány látott napvilágot, a *Les lettres françaises* is cikkeikkel emlékezett meg az évfordulóról. Az 1952-es évforduló legkiemelkedőbb marxista igényű és megoldásában marxista módszert követő alkotása Jean Fréville »Zola semez d'orages« című 164 lapos, Zola egész életművét felölelő kis monográfiája.

Fréville könyvét öt fejezetre osztja: az első kettő Zolát mint az új forma keresőjét és a naturalizmus mesterét mutatja be; a harmadik a regények elemzését adja; a negyedik a Dreyfus-ügyet és Zola harcát; az ötödik Zola helyét a francia irodalomban.

A könyv első két fejezete nyújtja a legtöbb újat a marxista francia Zola-értékelésben. A zolai naturalizmus kialakulását fejlődésében, változásában ragadja meg, és ezzel sokkal pontosabb magyarázatát adja, mint Jean Varlootnak — az évforduló előhangjaként megjelent »Az élő Zola, vagy a natura-